IMÁGÓ 2026, 15(2): 4-8
BUDAPEST

Bevezetés

Az antropológia tudománya több irányban fejlődött, sokféle a pszichoanalízishez való kapcsolódása is, ennek megfelelően többféle értelemben jelenik meg ebben a tematikus számban is. A 19. második felében kialakuló kulturális antropológia az emberi kultúrákat, szokásokat, társadalmi formákat és mindennapi életet kutató tudomány, amelynek legfőbb módszere a terepmunka és a résztvevő megfigyelés. Irányzatai többek között az etnológia és a szociológia diszciplínáihoz kapcsolódtak (Újvári, 2021, 13.; Kézdi-Nagy, 2008). Ehhez a századforduló körül szélesebb körű érdeklődés társult (tudományban, művészetben egyaránt) a távoli, „egzotikus" népek és kultúrák iránt, egyszerre hordozva az etnocentrizmus és a nézőpontváltás lehetőségét.

Mindez a pszichoanalízist sem hagyta érintetlenül. Freud *Totem és tabu: A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről* című munkája a „primitív" népek, a neurotikusok és a gyermeki psziché néhány sajátossága között fedez fel hasonlóságokat (Freud, 1912-13), alapvetően spekulatív módon, olvasmányok alapján. Róheim Géza (Marie Bonaparte francia analitikus anyagi támogatásával) 1928-31 között ausztráliai terepmunkákra vállalkozik, hogy empirikus anyagot gyűjtsön a freudi tételek igazolásául vagy cáfolatául. Az Európán kívüli népek megismerésének tehát alapvetően univerzalista motivációja volt. Ugyanakkor ehhez a helyi közösségek megértése, saját helyi értékük elismerése is hozzátartozott; azaz kulturális relativizmus és pszichoanalitikus univerzalizmus együtt nyilvánult meg. „Számos kérdést vet fel a kultúra nehezen megragadható antropológiai fogalmának bevezetése a pszichoanalízisbe. Az addigi teóriák újragondolására is sarkall, ugyanakkor probléma, hogy a kultúrákról való pszichoanalitikus gondolkodás meghatározó tudományos irányai még mindig a domináns nyugati kultúra tudományos diskurzusában születnek." (Indries, 2009, 377.)

Egy másik irány a vallástörténet és a klasszika-filológia perspektívája, amelyet többek között a számunkban szereplő Kerényi Károly klasszika-filológus, vallástörténész képviselt, aki a mítoszok embercentrikus vizsgálatán keresztül próbált közelebb kerülni az „emberi természet" megismeréséhez.

A fentiektől eltér a fizikai/biológiai antropológia, embertan diszciplínája, amely az alkat, az öröklés, az evolúció tanait tekinti meghatározónak. A szám több tanulmánya is ezeket a megközelítéseket próbálja értelmezni.

Gyimesi Júlia „A szent betegségről: az epilepszia pszichodinamikája Cesare Lombroso kriminálantropológiájában” című tanulmányának alapvetése, hogy az epilepszia jóval több, mint egy betegség története. „Az epilepszia története tudománytörténet, kultúrtörténet, valamint annak története, hogy a társadalom különböző kultúrákban és korokban miként viszonyult az epilepsziás emberekhez.” Lombroso tanai, ezen belül az „epilepsziás bűnöző” képe „nagymértékben hozzájárultak az epilepsziával élők stigmatizációjához, és hosszú évtizedekre meghatározták az epilepszia és a bűnözés feltételezett kapcsolatáról szóló orvosi diskurzust”.

Kormányos Ákos a korai Ferenczi kapcsolódását vizsgálja a századfordulós evolúció-elméletekhez, az analitikus „Dialógus a fejlődésről” című 1904-es cikke alapján.

Két belorusz pszichológus, Vladimir Glazunov és Elena Belyakova Szondi Lipót sorselemzésében vizsgálják a szabadság és az örökölhetőség fogalmait. A genotropizmus, a családi tudattalan, a kényszerű és a szabadon választott sors filozófiai-pszichológiai rekonstrukcióját összekapcsolják a kortárs viselkedésgenetikával és szociogenomikával.

Iványi Márton „Luther lázadó lélektana? Az eriksoni perspektíva interdiszciplináris kiegészítése – vallástörténeti, neurológiai és egyéb szempontok a reformátori életpálya tükrében” című cikke Luther életútjának eriksoni olvasatán keresztül mutatja meg az identitáskrízist mint a humán létezés elkerülhetetlen momentumát, valamint teológiai hatások értelmezésével próbál közelebb kerülni a reformátor személyiségéhez, kitekintve a neurológia irányába is.

Túl az „emberi természeten” és a távoli kultúrákon, az antropológia a saját környezet vizsgálatát is magában foglalhatja. Tóth Hanga és Yohana Benattar filmesek és független kutatók a környezetpszichológia, a művészet és a gondoskodás-etika módszereit és témáit ötvözik: idősek számára fenntartott francia egészségügyi-szociális intézményekben folytattak városi terepmunkát, és filmes eszközökkel vonták be a résztvevőket. Mint írják: „A reflexív antropológia, a gondoskodásetika és a művészeti kutatás módszertanaiból merítve egy olyan filmkészítési módszer létrehozására törekedtünk, amely képes új helyzeteket és viszonyokat teremteni. […] Voltak, akik arra használták, hogy beszélgessenek, mások kérdezésre vagy csendes megfigyelésre, vagy arra, hogy másképp lássák és érzékeljék közvetlen környezetüket.”

A környezet, a tér tágabb, absztraktabb értelemben is megjelenik. Csizmadia Ráhel tanulmánya antropológiai és fenomenológiai elméletek nyomán, a városi séta példáján a psziché és a tér közötti kapcsolatot vizsgálja, a teret dinamikus, jelentésteremtő, relációs és „megtestesült” közegként értelmezve. „A séta így nem pusztán egy pontból a másikba való mozgásként jelenik meg, hanem a helyteremtés és az értelmezés gyakorlataként. Michel de Certeau-tól a pszichogeográfiáig a városi séta olyan kreatív és társadalomkritikus gyakorlatként jelenik meg, amely megkérdőjelezi a térről és a szubjektivitásról szóló dualisztikus feltételezéseket.”

Témánkhoz több korábbi lapszám és cikk kapcsolódik: a *Thalassa* 1992/2-es száma az 1991-ben, Róheim Géza születésének századik évfordulóján tartott konferencia nyomán született, etnológus és pszichoanalitikus szerzők közreműködésével. [1] A magyar származású francia etnológus-pszichoanalitikus, Georges Devereux (Dobó György) munkásságával foglalkozott a *Thalassa* 2008/1. száma.[2] Egy könyvismertetés kapcsán Erős Ferenc Róheim aktualitását hangsúlyozta (Erős, 2017), többek között közvetítő szerepét a pszichoanalízis és a társadalomtudományok között. Róheim ugyanakkor a legtöbb közegben idegennek érezte magát („az etnológusoknak túlságosan freudista, a freudistáknak túlságosan etnológus volt" [Erős, 2017, 148.]), és valóságos emigrációja előtt már terepmunkái is értelmezhetők egyfajta „kivándorlásnak", „amikor a karosszék-tudós és a díványhoz szögezett analitikus helyzetéből »emigrált« egy ismeretlen, »primitívnek« tekintett világba" (uo.). A közelmúltbeli Róheim-szövegkiadások között jelentős a Hárs György Péter szerkesztésében és utószavával megjelent tanulmánykötet, az *Ádám álma* (Róheim, 2009; Indries, 2009). Vajda Zsuzsanna Róheim Géza gyermekkori fejlődésről alkotott gondolatairól írt a terepmunkák tükrében (Vajda, 2020).

Számunk különösen gazdag archívum-rovata is nagyrészt Róheimhez kapcsolódik. Több, eddig nem publikált levelezést közlünk Róheim és Kerényi Károly, Marót Károly, valamint Kovács Vilma között.

Róheim és Kerényi levélváltása amerikai és svájci emigrációjuk idejéből, 1947-ből származik. A leveleket Narancsik Gabriella alapos és tág horizontú bevezetőjével és jegyzeteivel adjuk közre, amely megeleveníti a két tudós kapcsolatát, tudományos nézeteiket és nézetkülönbségeiket.

Róheim levelei Marót Károly klasszika-filológusnak több évtizedes barátságuk és tudományos vitáik lenyomatai. Ezeket szintén Narancsik Gabriella látta el bevezetővel és jegyzetekkel. Őt idézve: „Leveleik főszereplői a könyvek, a dolgozószobák káoszában elkallódott különnyomatok és azok a hivatkozási helyek, amelyekhez szövegeik labirintusában már maguk sem találnak vissza. […] Noha az idők során Maróttal tudományos szempontból igen távol kerültek egymástól, ezek a különbségek személyes kapcsolatukat soha nem érintették."

Róheim Kovács Vilmának írt levelei nagyrészt beszámolók ausztráliai és óceániai terepmunkáiról. Másik részük a harmincas évek végén, az amerikai emigráció első éveiben íródott, sok csalódásról és szakmai frusztrációkról árulkodva.

Mindezek mellett, az ausztrál pszichoanalízis-kutató, Christine Vickers jóvoltából és bevezetőjével közlünk egy nemrég előkerült értékes dokumentumot: Lázár Klára pszichoanalitikus Bálint Alice halála után, 1939 novemberében a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület ülésén elhangzott emlékelőadását, amely részletesen ismerteti és méltatja Bálint Alice munkásságát.

Végül pedig újraközöljük Bálint Alice „A totemizmus" című átfogó tanulmányát, amely közel száz éve, 1927-ben jelent meg a *Századunk* című társadalomtudományi folyóiratban. A szerző áttekinti a fogalom antropológiai, etnológiai, történeti és

[1] https://newspapers.arcanum.com/hu/view/Thalassa_1992-2
[2] http://thalassa-archive.ttk.hu/a_folyoirat/e_szovegek/(19)2008_1.html#20081

pszichoanalitikus elgondolásait, paradigmatikus jelentőséget tulajdonítva a kérdésnek: „A tudományok történetében több példa van arra, hogy valamely probléma átlépi a szakérdeklődés határait, és szélesebb körök figyelmét vonja magára. Ezt a karriert jósolhatjuk a *totemizmus* problémájának is, mely hasonlóképen, mint Galilei, Newton, Darwin megállapításai, alkalmas arra, hogy átalakítóan hasson az általános világfelfogásra. A totemizmus problémája u. i. nem más, mint az első társadalmi szervezkedés, az első jog- és erkölcstan és az első vallás problémája." (Bálint, 1927, 43.)

Az antropológia a maga eszközeivel és hatókörével az emberről (és önmagunkról) alkotott képet gazdagítja, ebben rokon a pszichoanalízissel.[3] Foucault szerint ugyanakkor a pszichoanalízis lényegétől idegen egy univerzalizáló antropológia:

> „minden analitikus tudás óhatatlanul valamely gyakorlathoz kötött, ahhoz a fojtogató viszonyhoz két ember között, hogy az egyik hallgatja a másik beszédét, ekképpen szabadítva őt meg a vágy tárgyától, amelyet elveszített (értésére adva, hogy elveszítette), és megszabadítva a halál mindig ismétlődő szomszédságától (értésére adva, hogy egy nap meg kell halnia). Ezért semmi sem idegenebb a pszichoanalízistől, mint az ember általános elmélete vagy egy antropológia." (Foucault, 1966/2000, 421. Idézi Erős, 2005, 1383-1384.)

A (kulturális) antropológia talán mégis jelenthet egy olyan szemléletmódot, amely a jelenségeket, az emberi viselkedést saját gondolkodásunktól és kultúránktól eltérő nézőpontokból vizsgálja, s ez a pszichoanalízis elmélete és gyakorlata számára is elengedhetetlen. Ahogyan közös és lokális, öröklés és környezet, természet és kultúra dimenzióinak figyelembevétele is az emberről való gondolkodásban.

Borgos Anna

Felhasznált irodalom

Bálint Alice (1927). A totemizmus. *Századunk*, 2(2): 43-55.

Bar-Haim, Shaul (2019). "Tell Them that We are not Like Wild Kangaroos": Géza Róheim and the (Fully) Human Primitive. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Gyimesi Júlia (Eds.), *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* (107-118). Budapest: CEU Press.

[3] Ez az emberkép persze nem egységes, hanem sokrétegű és szükségszerűen ellentmondásos. Ahogyan Erős Ferenc írja: „Legfeljebb a pszichoanalízishez kapcsolódó, egymással vetélkedő vagy egymásnak ellentmondó emberképekről beszélhetünk. A naturális, az ösztönök által meghatározott, a mindent elsöprő szexuális szükségletek által mozgatott ember éppúgy kiolvasható Freudból, mint a vágynak, a nyelvnek és a Törvénynek alárendelt ember, az önmegvalósító ember éppúgy, mint a már megszületésének pillanatától elidegenedett ember; a beszélő, a történetmesélő ember éppúgy, mint a hallgató, az elfojtó, az ellenálló ember." (Erős, 2005, 1383.)

Erős Ferenc (2005). Van-e a pszichoanalízisnek emberképe? *Magyar Tudomány*, 166(11): 1376-1384. https://epa.oszk.hu/00600/00691/00023/pdf/EPA00691_magyar_tudomany_2005-11_1376-1384.pdf

Erős Ferenc (2017). „Mondd el nekik, hogy nem vagyunk mi vad kenguruk." Róheim aktualitása. *Imágó Budapest*, 6(1): 145-150. https://imagobudapest.hu/wp-content/uploads/2017/02/IB_2017_1-szam_pp145-150_ErosFerenc_Roheim_aktualitasa.pdf

Foucault, Michel (1966). *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris, 2000.

Freud, Sigmund (1912-1913). Totem és tabu: A vadnépek és a neurotikusok lelki életének némely megegyezéséről. In: S. Freud: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (23-157). Budapest: Cserépfalvi, 1995.

Hárs György Péter (2019). Géza Róheim – Alienness as a Source of Political Attitude. In: Borgos Anna, Erős Ferenc, Gyimesi Júlia (Eds.), *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences* (119-134). Budapest: CEU Press.

Indries Krisztián (2009). Róheim Géza: Ádám álma. *Buksz*, 21(4): 374-378. https://epa.oszk.hu/00000/00015/00056/pdf/09szemle08.pdf

Kézdi-Nagy Géza (szerk.) (2008). *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.

Róheim Géza (2009). *Ádám álma*. Szerk., utószó: Hárs György Péter. Budapest: Múlt és Jövő.

Vajda Zsuzsanna (2020). A vadon gyermekei. Róheim Géza a gyermekkori fejlődésről a terepmunkák tükrében. *Imágó Budapest*, 9(2): 18-37. https://imagobudapest.hu/wp-content/uploads/2020/08/IB_2020_2sz_pp18-37_VajdaZs.pdf

Újvári Edit (2021). *Bevezetés a kulturális antropológia történetébe*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.